

ԱՌԱՔԵԼ ՍՅՈՒՆԵՑՈՒ «ՂԱԶԱՐՈՒ ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ» ԵՎ «ՄԵԾԱՏԱՆ ԵՒ ՂԱԶԱՐՈՒ» ԱՆՏԻՊ ՏԱՂԵՐԸ

Բանալի բառեր՝ Կրոնական տաղեր, լեզու և ոճ, գեղարվեստական պատկերներ, աստվածաշնչյան պատմություններ, անտիպ տաղեր, հեղինակային պատկանելություն, բնագիր:

ԺԴ-ԺԵ դդ. (մոտ. 1355-1431 թ.-ից հետո) նշանավոր աստվածաբան, մեկնիչ, տաղերգու Առաքել Սյունեցու դիմանկարն ուրվագծվում է նրա հեղինակած իմաստասիրական, քերականական¹, դավանաբանական, գեղարվեստական երկերում և ընդօրինակած ձեռագրերի կցկտուր հիշատակարաններում:

Գեղարվեստական երկերում ժամանակի լեզվամտածողությանը բնորոշ ժողովրդախոսակցական բառերի և արտահայտչական միջոցների գործածությամբ Սյունեցին ստեղծել է պատկերներ՝ գեղարվեստական առումով երբեմն խիստ ազդեցիկ, երբեմն՝ ոչ այնքան, որոնք առանձնացնում են հեղինակի ձեռագիրն ու ոճը: Եվ որ ամենակարևորն է. «Բանաստեղծին հաջողվել է չափածո խոսքի ամենաբազմազան հնարների կիրառությամբ վերամարմնավորել իր ժամանակը»²:

Ինչպես Առաքել Սյունեցու կենսագրությանը, այնպես էլ տաղերի հեղինակային պատկանելությանն առնչվող մի շարք հարցեր գիտության մեջ մնում են դեռևս չպարզաբանված: Նույնանուն հեղինակների անձերի և գործերի շփոթը միջնադարյան ձեռագրերում հաճախ հանդիպող երևույթ է: «Առաքել Սյունեցին և Առաքել Բաղիշեցին, երկուսն էլ բանաստեղծ և մատենագիր, այդպիսի հեղինակներից են: Նրանք ժամանակակից են իրար. Բաղիշեցու երիտասարդական տարիները համընկնում են Սյունեցու ծերության տարիներին: Երկուսն էլ եղել են հոգևորական, ունեցել են վարդապետի աստիճան: Երկուսի ուսուցիչների

* Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարան, կրտսեր գիտաշխատող, arehovarabyan@gmail.com, հոդվածը ներկայացնելու օրը՝ հոկտեմբերի 9, 2023, հոդվածը գրախոսելու օրը՝ նոյեմբերի 21, 2023:

¹ Առաքել Սյունեցի, Յաղագս քերականության համառատ լուծմունք, աշխատ. Լ. Խաչերեանի, Լոս Անջելես, 1982:

² Աղամբիրք, աշխ. Ա. Մադոյանի, Երևան, 1989, էջ 5:

անուններն էլ Փրիգոր է, Սյունեցունը՝ Տաթևացին, Բաղիշեցունը՝ Խլաթեցին: Այս հանգամանքները, ի թիվս այլ պատճառների, նպաստել են նրանց գործերն իրար հետ շփոթելուն և, ձեռագրերից փոխանցվելով տպագրությանը, հասցրել մինչև իսկ այդ երկու հեղինակների նույնացմանը»³:

Ինչպես նշում է Արշալույս Ղազինյանը Բաղիշեցու երկերի առնչությամբ, նույնը կարելի է ասել նաև Սյունեցու երկերի վերաբերյալ. «Այս բնագավառում անկասկած ամենամեծ վաստակն ունի մատենագետ Հակոբ Անասյանը: Ի մի բերելով Բաղիշեցու մասին եղած նյութերը և հենվելով մատենագրական ու ձեռագրական նոր փաստերի վրա, որոնք իր բազմամյա պրպտումների արդյունքն են, նա տվեց Բաղիշեցու գործերի առավել լրիվ ցանկը, ճշտեց շատ գործերի հեղինակային պատկանելության հարցը»⁴:

Հ. Անասյանն առանձնացնում է տաղաչափական տարբերակներ, որոնք հավասարապես կիրառում են երկու հեղինակն էլ: Նշում է նաև այնպիսի չափեր, որոնք հատուկ են մեկին կամ մյուսին: Դրանցից է 5-5/5-3-5 չափը, որով, ըստ նրա, բացառապես Սյունեցին է գրում: Այդ չափով գրված մի շարք տաղեր և հորդորակներ նա անվերապահորեն վերագրում է Սյունեցուն⁵: Տաղերի հեղինակային պատկանելությունը որոշելիս Անասյանը կատարել է նաև դրանց լեզվաժողովական առանձնահատկությունների համեմատություն⁶: Այս տաղաչափական ու լեզվաժողովական տվյալների հիման վրա նա առանձնացրել է մի շարք տաղեր, որոնք պատկանում են Առաքել Սյունեցու գրչին և դեռևս տպագրված չեն:

Սյունեցուն՝ իբրև բանաստեղծի, բարձր է գնահատում նաև Մկրտիչ Պոտուրյանը. «Առաքել Սյունեցի արդեն Ադամգրքին մեջ երևան կու գայ բարձր, երևակայոտ բանաստեղծ մը, ավելի բարձր, քան այն շատ մը վարդապետներն ու եպիսկոպոսները, որոնք Գանձարանները կը լեցնեն իրենց անհամ, անիմաստ և շատ սովորական տողերով»⁷: «Առաքել Սիւնեցի եւ իր քերթուածները» գրքի առաջաբանում նա քննում է որոշ հանգամանքներ, որոնք թույլ են տալիս հեղինակին մի շարք տաղեր անվերապահորեն վերագրել Սյունեցուն. «Բաց ի իմաստի բարձրութենէ՝ Սիւնեցին եզական է իբրև տաղաչափ: 5-5.5-3-5 չափը եզական է Սիւնեցուն»⁸: Բացի տաղաչափությունից՝ Պոտուրյանը քննում է մեկ ուշագրավ հանգամանք ևս. «...նախ որ եպիսկոպոսական աստիճանին բարձ-

³ Ա. Ղազինյան, *Առաքել Բաղիշեցի*, ուսումնասիրություններ, ֆնական բնագրեր և ծանոթագրություններ, Երևան, 1971, էջ 26-27:

⁴ Նույն տեղում, էջ 34:

⁵ Հ. Անասյան, *Հայկական Մատենագիտություն*, հ. Բ, Երևան, 1976, էջ 92-93:

⁶ Նույն տեղում, էջ 94:

⁷ *Առաքել Սյունեցի եւ իր քերթուածները*, 1914, էջ ԽԴ:

⁸ Նույն տեղում էջ Ծ:

րանալէն ետք, ինչպէս Ադամգրոց յիշատակարանաց մէջ ալ դիտած ենք-ինքզինքը «Տէր Առաքել կամ Առաքեալ» կը կոչէ, կոչում մը, որ սոսկական վարդապետ մը, ինչպէս Բաղիշեցին չըներ երբեք»⁹: Եվ իսկապէս, Առաքել Բաղիշեցուն վերագրվող տաղերում¹⁰ «Տէր Առաքել» կամ «Տէր Առաքեալ» կապակցությանը չհանդիպեցինք, այլ միայն՝ «ով Առաքել», «Առաքել», «անիմաստ Առաքել» ձևերին, որոնցով ինքն իրեն անվանում է Բաղիշեցին:

Ժողովրդին ազգային եկեղեցու դավանանքն ուսուցանելու և խրատելու նպատակով միջնադարյան հեղինակները հաճախ էին անդրադառնում աստվածաշնչյան պատումներին և դրանք տաղերի վերածում: Ասվածը վերաբերում է նաև Առաքել Սյունեցուն: Նրան վերագրվող կրոնական տաղերում աստվածաշնչյան նյութի մշակումը լայն ընդգրկում ունի:

«Ղազարու յարութեան» անտիպ տաղը Հովհաննու ավետարանի ԺԱ գլխի՝ Ղազարոսի հարության դրվագի գեղարվեստական մշակումն է, որը Հ. Անասյանը, ըստ 5-5-5-3-5 տաղաչափության, վերագրում է Սյունեցուն: Այն ունի տաղաչափական և ոճական նմանություններ «Այսօր բանն Աստուած կացեալ յատենի...» տաղի հետ, որի հեղինակ Մ. Պոտուրյանը համարում է Սյունեցուն՝ կրկին տաղաչափությունը և վերջին բանատողում «Տէր Առաքել» կապակցության առկայությունը հիմք ընդունելով¹¹: Զուգադրենք հատվածներ այդ երկու տաղից.

Այսօր բանն Աստուած կացեալ յատենի,
Վասն յանցանաց նախահօրն դատապարտի,
Ռամկական գընդին, զՏէրն ըմբոնեցին,
Պիղծ փաթիսեցի դրպիրներն հրէական ազգին...
(Տաղ մեծի ուրբաթին...¹²)

Աստուածն ամենի, լոյս աննառելի,
Ի Բեթանիայ գայ այսաւր վասըն Ղազարի:
Յարութիւն կենաց մարդկային ազգին
Մարթայի սիրով բարբառեաց և զնա յուսադրեաց
(Տաղ Ղազարու յարութեան... (բնագիրը՝ ստորև)):

Տաղաչափական վերոնշյալ առանձնահատկությունների հիման վրա Հ.

⁹ Նույն տեղում, էջ ԽԸ:

¹⁰ Ա. Ղազիբյան, Առաքել Բաղիշեցի, Երևան, 1971:

¹¹ Նույն տեղում, Ծ:

¹² Նույն տեղում, էջ 199

Անասյանը «Մեծատան և Ղազարու» տաղը նույնպես վերագրում է Առաքել Սյունեցուն¹³։ Այն Ղուկասու աւետարանի ԺԶ գլխի 19-31 թվահամարների գեղարվեստական մշակումն է՝ հեղինակային վերաբերմունքն արտահայտող խրատական բանաստեղծություն։

...Սայ է աւրինակ ամէն մեծատան,
Որք ընչիւք փարթամ լինենան եւ աղբաւին ոչ տան...

...Ի մի՛տ զայս բերէք, որ էք մեծատուն,
Սիրեցէ՛ք զաղբաւն, որ փրկիքն ի հրո գեհեմոյն (բնագիրը՝ ստորև)։

Ստորև ներկայացնում ենք Առաքել Սյունեցուն վերագրվող «Ղազարու յարութեան, յԱռաքել վարդապետէ ասացեալ» և «Մեծատան և Ղազարու, ի յԱռաքել վարդապետէ» տաղերի բնագրերը։

«Ղազարու յարութեան, յԱռաքել վարդապետէ ասացեալ» տաղի բնագիրը կազմել ենք ՄՄ 7961 (Գանձարան. 1489 թ., Նեխհրի գիւղ՝ Բալու, գրիչ, ստացող՝ Մարգարէ քհյ՛), ՄՄ 6527 (Գանձարան. 1528 թ., Ղուկիի գիւղ, գրիչ՝ Ստեփանոս եպոս., ստացող՝ Նուբար՝ կին, էւատ, Սաֆի՛ կին), ՄՄ 2672 (Գանձարան. 1607 թ., Կաֆայ, գրիչ՝ Ստեփաննոս Թոխաթցի), իսկ «Մեծատան և Ղազարու ի յԱռաքել վարդապետէ» տաղի բնագիրը՝ ՄՄ 6527 և ՄՄ 7349 (Գանձարան. 1757-1761, Կարին, գրիչ՝ Բաղտասար Կարնեցի, Մելքոն, ստացող՝ Բաղտասար Կարնեցի (գրիչը) ձեռագրերի հիման վրա։

ՄՄ 6527 Գանձարանին, որը Առաքել վարդապետ հեղինակային անունով առանց մականվան, գանձեր, տաղեր և հորդորակներ է պարունակում, և որում առկա են այս երկու տաղերը, Արմինե Քոչկերյանը հոգւած է նվիրել՝ «Մի նորահայտ անհատական գանձարան»¹⁴ վերնագրով։ Մի շարք հանգամանքներ քննելով՝ հեղինակը գրանք վերագրում է Առաքել Բաղիշեցուն։ Այս առնչությամբ Հ. Անասյանը գրում է. «Մեր կարծիքով № 6527 ձեռագրում ընտրովի եղանակով, գուցե և ուսումնասիրման նպատակով, ամփոփւած են «Առաքել» անունը կրող այն գործերը միայն, որոնց հեղինակ Առաքելի ինքնությունն անհայտ է մնացած եղել ժողովածուի կազմողին, այսինքն՝ դուրս են թողնվել հատկապես այն գործերը, որոնք խորագրով կամ ներքին տվյալներով (սկզբնատառեր, հիշատակագրություններ) կազմողին հայտնի են եղել որպես Սյունեցու և Բաղիշեցու հեղինակություններ»¹⁵։

¹³ Հ. Անասյան, Հայկական Մատենագիտություն, հ. Բ, Երևան, 1976, էջ 64։

¹⁴ Ա. Քոչկերյան, «Մի նորահայտ անհատական գանձարան», էջմիածին, 1970, Զ-Է, էջ 98։

¹⁵ Հ. Անասյան, Հայկական Մատենագիտություն, հ. Բ, էջ 90։

Բնագրերը կազմելիս յուրաքանչյուր ձեռագիր նշանակել ենք լատիներեն այբուբենի տառերով.

«Տաղ Ղազարու յարութեան»՝

A – ՄՄ 7961

B – ՄՄ 6527

C – ՄՄ 2672

«Տաղ մեծատան եւ Ղազարու»՝

A – ՄՄ 6527

B – ՄՄ 7349:

Տաղերից հնագույնն ընդունել ենք իբրեւ հիմք՝ մյուսները համեմատելով նրա հետ: Կետադրել ենք՝ համաձայն ժամանակակից հայերենի կետադրական կանոնների: Ավելացրել ենք ուղղագրությամբ պահանջվող յ-երը: Տարբեր-ցում չենք համարել հետևյալ ուղղագրական տարբերակները.

1. -աւղ, -օղ, -ող գրությամբ ձևերը, օր.՝ ծնաւղ-ծնօղ-ծնող,
2. Գաղտնավանկի ը ձայնավորի առկայությունը՝ տաղաչափական նկատառումով, օրինակ՝ հոտեալըն, արձակելըն և այլն,
3. Ա ձայնավորից հետո յ-ի գրության հետ կապված մի քանի դեպք, օրինակ՝ Բեթանիայ-Բեթանիա, գա-գայ, սա-սայ, մարդկաին-մարդկային և այլն,
4. եւ-ով և ե-ով գրությամբ ձևերը:

Թեև այս տաղերը գեղարվեստական առումով չեն առանձնանում, սակայն դրանց և Առաքել Սյունեցուն վերագրվող մի շարք այլ անտիպ տաղերի հրատարակումը և ուսումնասիրությունը կարևոր են ժամանակի լեզվամտածողության և աշխարհընկալման մասին առավել հստակ պատկերացում ունենալու տեսանկյունից:

Այլ տաղ Ղազարու յԱռաքել¹⁶

Աստուածն ամենի, լոյս¹⁷ աննառելի,

Ի Բեթանիայ գայ այսաւ վասըն Ղազարի:

Յարութիւն կենաց մարդկային ազգին¹⁸

Մարթայի սիրով բարբառեաց և զնա յուսադրեաց:

¹⁶ Խորագիրը՝ B Տաղ անոյշ ի յԱռաքել վարդապետէ C Տաղ Ղազարու յարութեան յԱռաքել վարդապետէ ասացեալ

¹⁷ B C լոյսն

¹⁸ B C ազանց

Սէրն սիրաբար, սիրով տիրաբար
 Սիրելոյն¹⁹ խընդիր իսկ²⁰ եկեալ²¹ սըրտովըն յաւժար:
 Յարտասուս նայէր և ի գութ շարժէր,
 ԶԱղամայ ծընունդըս կոխան տեսեալ արտասուէր²²:

Անտեսիցն յայտնող և սըրտից բըննող
 Կամաւ ըզտեղին հարցանէ²³ նախնոյն նըմանող:
 Ռահիւ յառաջեաց և ի մատ զընաց,
 Բաց բառնալ ըզֆարտապանին Յիսուս հրամայեաց:

Այս խորհուրդ յայտնէ գշար լեզուն²⁴ կարկէ²⁵,
 Զի մի ասիցեն զՂազարու²⁶, թէ մեռեալ ոչ է:
 Քրիստոս կենդանին՝ կեանքն²⁷ ամենայնին,
 Առ Հայր աղաւթեաց²⁸, զայն ուսոյց որդոց մարդկային:

Եվ ձայն արձակեալ զՂազարու²⁹ կոչեալ³⁰,
 Նոյն ժամայն հոտեալըն³¹ մարմին փութով յարուցեալ:
 Լուծել հրամայէ նա³², որ կապեալն³³ է,
 Այս զֆահանայից³⁴ արձակելըն ծանուցանէ:

Էակից Բանին ընդ Հաւրն իւր ծնողին

¹⁹ B Սիրելոյ

²⁰ B չիք C նայ

²¹ B արարեալ

²² C արտասովէր

²³ B C հարցանէր

²⁴ C զլեզու

²⁵ C կապէ

²⁶ B C Ղազարու

²⁷ B կեանք

²⁸ B C աղօթեալ

²⁹ B C զՂազար

³⁰ B կոչեցեալ

³¹ C հոտեալն ի

³² C զնայ

³³ B կապեալ

³⁴ C ֆահանայիցն

Հոգովըն Սըրբով³⁵ երգեսցո՛ւ փառք մարդասիրին³⁶:

Տաղ մեծատան և Ղազարու ի յԱռաքել վարդապետ³⁷

Արդ, ո՛նկըն դրե՛ք և զբա՛նս լըսեցե՛ք,

Ո՛վ աշխարհասէր մեծատունք, եղո՛ւկ ասացե՛ք:

Յիսուս Միածինն յԱւետարանին

Զայս առակս³⁸ ասաց մեծատանց՝ վայ տալով նոցին:

Սայ է արինակ ամէն մեծատան,

Որք ընչիմ փարթամ լինենան եւ աղփատին ոչ տան:

Այր մի էր³⁹ յերկրի՝ յոյժ գանձիմ ի լի,

Ագանէր բեհեզ ծիրանի, կայր ուրախալի:

Ռահիմ կորչատեան շրջէր անխափան,

Ուտէր և ըմբէր⁴⁰ ըզբարիքս այս կորչատական:

Աղփատն այն Ղազար վիրամ անկեալ կայր,

Ի դըրանն այն չար մեծատանն⁴¹ հաց կարատ կենայր,

Քաղց և ծարաւի ի յաղբին միջի,

Թարախն իջանէր ի մարմնոյն խիստ ողորմելի:

Եւ շունքն գային, զվէրսն լիզէին,

Քարացեալ սըրտի⁴² մեծատունն չողորմէր նորին:

Լըցեալ չափ կենաց աղփատ Ղազարին,

Փոխեցաւ յանանց փարոզութիւնս⁴³ փառացն երկնա[յ]ին⁴⁴:

Վասն աշխատանաց, որ մարմնով կըրեաց,

Զգոգ նահապետին հաւատո[յ] փութով ժառանգեաց:

Այլ և մեծատանն եհաս օր մահուան,

³⁵ Հ հոգոյն վայել է

³⁶ Հ պատիւ այժմ յափտենին *փ/ս* երգեսցո՛ւ փառք մարդասիրին

³⁷ Խորագիր. B Տաղ մեծատանն և Ղազարու

³⁸ B առակ

³⁹ B Այլ մեր *փ/ս* Այր մի էր

⁴⁰ B ըմպէր

⁴¹ B մեծատան

⁴² B սիրտն+այն

⁴³ B փարոզութիւնս

⁴⁴ B երկնային: Շար.՝ չիք

Իշաւ ի դրժոխքս ներքին մէջ հրոյն այրման:
 Բախտութեան փոխան մարմնոյն փափկութեան,
 Չարչարէր հըրով դառնութեան, որ անզերծական:

Դէպ ի վեր հայէր, զՂազար տեսանէր,
 Ի հեռաստանէ նանաչէր և յազնութիւն կոչէր:
 Արտասուամբ ասէր հարն Աբրահամի.
 Առաքեա՛ւ առ իս ըզՂազար, լեզուս պապակի:

Պատասխան տըւեալ հարն Աբրահամու, ասէ.
 Անհընար է առ ձեզ գալըն Ղազարու.
 Եթէ կամէիր զսայ առ քեզ գալո[յ],
 Նա յայնժամ ընկեր առնէիր քո[յ]ին սեղանոյ:
 Տեսեալ չգըթայիր, անտես առնէիր,
 Վասն այն ըզպատիժ տանջանացն այսաւ դու առիր:

Ի մի՛տ զայս բերէք, որ էք մեծատուն,
 Սիրեցէ՛ք զաղբատն, որ փըրկիքն ի հրո[յ] գեհեմոյն:

AREVIK ARABYAN

ARAK'EL SIWNETS'I AND HIS UNPUBLISHED VERSES
 "THE RESURRECTION OF LAZARUS" AND
 "THE RICH MAN AND LAZARUS"

Key words: Religious verses, artistic images, language and style, biblical stories, unpublished verses, authenticity, text.

One's image of Arak'el Siwnets'i – a prominent theologian, commentator and poet of the 14th and 15th centuries – is developed in his philosophical, grammatical, dogmatic, pedagogical and fictional works, as well as in the colophons of the manuscripts he copied. Siwnets'i's writings are closely related to the issues of his time and are mostly theological and admonitory in nature.

In order to convey the teachings of the Armenian Church, medieval Armenian writers often versified biblical stories. Arak'el Siwnets'i employed this method, as in "The Resurrection of Lazarus, said by Arak'el Vardapet" and "The Rich Man and Lazarus, by Arak'el Vardapet," unpublished verses attributed to him, retelling stories from the Gospel of John 11 and Luke 16:19-31.

In this article, the aforementioned verses are published for the first time, based on manuscripts in the Mashtots' Matenadaran. Although these verses are not remarkable for their aesthetic value, their publication and study are important for better understanding the mentalities of Siwnets'i's time.

АРЕВИК АРАБЯН

**НЕИЗДАННЫЕ СТИХИ “О ВОСКРЕШЕНИИ ЛАЗАРЯ” И
“О БОГАЧЕ И ЛАЗАРЕ” АРАКЕЛА СЮНЕЦИ**

Ключевые слова: Духовные стихи, язык и стиль, художественные изобразительные средства, библейские истории, неизданные стихи, авторская принадлежность, текст.

Поэтические сочинения Аракела Сюнеци (прибл. 1355 – после 1431 г.) в большинстве случаев имеют религиозное и наставительное содержание. Поэтическая речь, насыщенная тропами, разговорной лексикой, а также созданные ими образы, в художественном смысле как весьма выразительные, так и довольно слабые, делают почерк и стиль поэта легко узнаваемым.

Для религиозного наставления средневековые поэты часто обращались к библейским историям. Сказанное относится и к Аракелу Сюнеци. В приписываемых ему стихах большое место занимает художественная обработка библейских сюжетов. К их числу относятся неизданные стихи на “Воскрешении Лазаря” (Ин. 11) и “О богаче и Лазаре” (Лк. 16:19-31).

Тексты этих стихов издаются на основе рукописей Матенадарана имени Месропа Маштоца. Несмотря на невысокую художественную ценность, издание и изучение этих и других неизданных стихов Аракела Сюнеци важны, так как они отражают особенности языкового мышления и мировосприятия его времени.